

Jayne Svenungsson
*Uppenbarelseboken:
profetia om framtiden eller
politisk motståndslitteratur?*

I tider då det sällan går en dag utan att ordet »apokalyps« dyker upp i nyhetsflödet kan det vara värt att påminna sig om varifrån termen kommer. Rent etymologiskt handlar det om det grekiska ordet *apokalypsis* som kort och gott betyder »uppenbarelse« eller »avtäckande«. Att termen kommit att få den betydelse och den spridning den har beror dock på den kulturbärande skrift som bär dess namn: Uppenbarelseboken. Skriften återfinns allra sist i den kristna bibeln och utgör apokalyptikens i särklass mest berömda verk. På de flesta språk är boken också namngiven efter den grekiska originaltextens inledande ord: »Detta är Jesu Kristi uppenbarelse (*apokalypsis*) som Gud gav honom för att visa sina tjänare vad som snart skall ske« (Upp. 1:1).

Hur ska vi förstå detta gåtfulla verk med dess myller av änglar, drakar, demoner och himmelska strider? En vanlig föreställning är att verket är en profetia om framtiden. Detta är inte helt långsökt. Som antyds av de just citerade orden tycks Johannes av Patmos – verkets okände författare – göra anspråk på att avslöja

»vad som snart skall ske«. I synnerhet i perioder av kulturella omvälvningar har lockelsen därför varit stor att i Uppenbarelsebokens suggestiva bilder finna nycklar för att tyda tidens tecken.

Så var fallet under digitaliseringens och det internationella bankväsendets tidiga dagar, då bokens profetia om »odjurets tal« (angivet till 666) gav fantasin vingar inom framför allt amerikanska kristna sammanhang. Om talet berättas nämligen att det ska inpräntas »på högra handen eller på pannan och att ingen kan köpa eller sälja utan att ha märket, odjurets namn eller talet för namnet« (Upp. 13:16–17). Orden tycktes på ett kusligt sätt besannas i takt med att kontantsamhället började ge vika för en ny form av sociala och ekonomiska förbindelser byggda på personliga koder och digitala transaktioner. Farhågan var helt enkelt att den nya tillvaron med individuella sifferkoder integrerade i var människas vardag var just vad som förutspåddes i orden om att talet ska bli inpräntat på vars och ens hand och panna. Att mynt och sedlar började trängas tillbaka tycktes i sin tur uppfylla profetian om att ingen längre skulle kunna köpa eller sälja utan en abstrakt sifferkod.¹

När Tjernobylnkatastrofen inträffade 1986 var det en annan passage som fångade intresset hos apokalyptiskt sinnade människor. En snabbt spridd uppgift om att Tjernobyl betydde »malört« på ukrainska (i själva verket betyder det gråbo) pekade på ett ominöst sätt mot åttonde kapitlets sista verser där det berättas om hur en stor stjärna, »brinnande som en fackla«, faller från himlen: »Och stjärnans namn är Malört. En tredjedel av vattendragen blev till malört, och många människor dog av vattnet, därför att det hade blivit bittert« (Upp. 8:11).

I mer närliggande tid kan covidpandemin lyftas fram som en episod som fått domedagsprofetierna att frodas. Denna gång var det sjätte kapitlets vision om apokalypsens fyra ryttare som ådrog sig intresse, i synnerhet skildringen av den fjärde och mest fasans-

fulle ryttaren: »Jag såg, och se: en gulblek häst, och han som satt på den hette Döden, och han hade dödsriket i följe. De fick makt över en fjärdedel av jorden, till att döda med svärd och med svält och med pest och genom vilda djur på jorden« (Upp. 6:8).²

Detta axplock av exempel påminner om den attraktionskraft Uppenbarelsboken utövar ända in i nutid, inte minst inom de karismatiska former av kristendom som i dag utgör de snabbast växande i ett globalt perspektiv. I själva verket har skriften genom hela historien haft en närmast kalejdoskopisk förmåga att skänka mening och mönster i tider av oro. Med sitt rika och tänjbara bildspråk har den varit tillämpbar i de mest skiftande situationer. Det är sålunda inte någon tillfällighet att boken ofta framhålls som det mest centrala verket för hela den apokalyptiska genren.

Låter sig då verket bäst förstås som en profetia om framtiden? Ja och nej. Ser man på hur Uppenbarelsboken faktiskt brukats genom historien är det onekligen så att den ofta tagits i anspråk för att förutspå vad som komma skall. Att detta slags bruk har en lång historia påminns vi om inte minst via medeltidens viktigaste apokalyptiska tänkare, den kalabriske abboten Joakim av Floris som levde under 1100-talet. En berömd episod – nedtecknad av en samtida krönikör – handlar om hur Joakim under vintern 1191–1192 konsulterades av Rikard Lejonhjärta om sin kommande krigslycka i det Heliga landet. Den mytomspunne krigarkungen hade blivit strandsatt i Messina på sin väg mot det tredje korståget och utnyttjande tillfället till att få profetisk rådgivning av den ryktbare abboten. Joakim vände sig till Uppenbarelsbokens tolfte kapitel där ondskan gestaltas av »en stor eldröd drake, med sju huvuden och tio horn och med sju kronor på sina huvuden« (Upp. 12:3). De olika huvudena, förklarade Joakim, symboliserade den kristna kyrkans stora förföljare genom historien. Turen var nu kommen till det sjätte huvudet, som inte kunde vara någon annan än den Saladin som

Rikard Lejonhjärta satt ut för att beseгра – och enligt Joakims profetia också skulle beseгра.³

Den som kan sin historia vet att tredje korståget inte slutade med något entydigt nederlag för Saladin. Därmed rör vi också vid det vanskligen med att bruka Uppenbarelsboken som en manual för att förutspå framtiden: det blir sällan som man utlovat och oinfriade löften har en förmåga att skapa besvikelse och uppgivenhet. En som tidigt förstod detta var kyrkofadern Augustinus. Även han levde i en tid av geopolitiska omvälvningar, nämligen skiftet mellan 300- och 400-talet då det västromerska riket började knaka i fogarna. Många tolkade detta som tecken på att tidernas slut var nära och sökte stöd i Uppenbarelsboken. Augustinus valde en annan väg. Väl bevandrad i antikens rika tradition av allegorisk tolkningskonst framhöll han i stället att boken måste läsas symboliskt. Som exempel kan nämnas hans tolkning av Uppenbarelsbokens tal om tusenårsriket (Upp. 20:4–6). I kontrast till tendensen att läsa passagen som en bokstavlig förutsägelse om ett kommande paradiset på jorden tolkade Augustinus tusenårsriket som en allegorisk bild av den fridsvision kyrkan var kallad att gestalta redan här och nu.⁴

Med denna förskjutning av fokus från det bokstavliga till det allegoriska lade Augustinus grunden för en annan syn på Uppenbarelsboken som motverkar frestelsen att bruka texten för att dra förhastade slutsatser om framtiden. Augustinus nyktra syn på Uppenbarelsboken är också den som förblivit normerande för de stora historiska kyrkorna (katolska såväl som protestantiska). Och det är nog så boken fungerar som bäst: inte som en manual för att tyda tidens tecken och förutspå framtiden utan som en text som vittnar om människans ousinliga föreställningskraft. Så kan dess rika bildspråk om gott och ont, upprättelse och brott, ge oss perspektiv på den innevarande tiden och hjälpa oss att föreställa oss världen annorlunda.

I denna mening kommer boken också att handla mer om nuet än om framtiden. För att citera den sydafrikanske prästen och teologen Allan Boesak, en nyckelgestalt i kampen mot apartheid-regimen, så handlar det bibliska profetiska arvet till syvende och sist inte så mycket om »att förutsäga framtiden som att motsäga den innevarande tiden».⁵ Vad Boesak avsåg med dessa ord var att det profetiska ropet på rättvisa framför allt skulle ses som ett korrektiv till rådande orättvisor och inte bara som en avlägsen dröm om en kommande paradisk tillvaro. Denna övertygelse präglade också hans läsning av Uppenbarelseboken. Mitt under apartheidregimens helvetiska slutfas författade han 1987 den lilla skriften *Comfort and Protest. The Apocalypse from a South African Perspective*. Som antyds av titeln handlade det inte om en traditionell bibelkommentar. I stället var skriften ett försök att tyda den rådande politiska situationen i ljuset av Uppenbarelsebokens skildring av det förtryckande Romerska imperiet, vad Johannes av Patmos i förtäckta ordalag benämner »det stora Babylon» (Upp. 17–19).⁶

Om Uppenbarelsebokens våldsamma skildringar av destruktion och undergång inom vissa kristendomsformer ses som förutsägelser om framtiden blir de i Allan Boesaks läsning i stället ett vittnesbörd om de förgörande krafter som också i den innevarande tiden hotar människans livsvärld. Sålunda kan Boesak karaktärisera Uppenbarelseboken som ett slags motståndslitteratur – en maning att inte ge våldet och destruktionen sista ordet utan i stället verka för att realisera den rättvisevision det bibliska arvet inrymmer. I Uppenbarelseboken kulminerar denna vision i talet om »det nya Jerusalem» (Upp. 21:9–27), en stad där rättvisan till sist segrat och de underkuvade får upprättelse. Återigen är Boesak noggrann med att inte förlägga visionen till en avlägsen framtid utan till livet här och nu:

Vi behöver inte se [Johannes tal om det nya Jerusalem] som en anledning att träta om frågan om »evigt liv«. Johannes förnekar inte detta. Han är bara övertygad om att det börjar här och nu. Guds dröm, som är den vision vi finner hos Jesaja och hos Johannes, inväntar inte »evigheten« utan infaller i det ögonblick då historiens kalla och avhumaniserande verklighet möts och omkullkastas av den varma och humaniserande verkligheten i Guds dröm. Det nya Jerusalem är inte en överklig hägring från en värld bortom denna; det är en stad som reser sig ur askan av Babylon, som nu håller på att förstöras.⁷

Utan att förringa de avarter som visionen om det nya Jerusalem förmått generera genom historien – i form av föreställningar om exklusiva gemenskaper för de utvalda – är det ett otvetydigt faktum att den samtidigt utgjort en bestående källa till inspiration för radikala jämlikhetsvisioner in i vår egen tid.⁸ Allan Boesak är i själva verket bara ett av många exempel som kan lyftas fram – från de tidiga socialistiska utopisterna i Europa till de marxistiska befrielseologerna i militärjuntornas Latinamerika, för att inte nämna kardinalfigurer som Martin Luther King och Malcolm X i medborgarrättsrörelsens Nordamerika. Därmed påminns vi också om Uppenbarelsebokens bestående värde och potential långt utanför de evangelikala kristna kretsar där boken än i dag alltför ofta reduceras till ett slags spåbok för framtiden.⁹

Noter

1. Ett exempel på det slags spekulationer som antyds här var Mary Stewart Relfes storsäljande bok *When Your Money Fails: The »666 System« Is Here* (1981). För en vidare översikt över olika populärkristna bruk av Uppenbarelseboken, se Timothy Beal, *The Book of Revelation: A Biography* (2018).
2. Se vidare Jayne Svenungsson, »Pandemi och apokalyptik. Kyrkans ansvar för ett dubbelbottnat arv«, i Sune Fahlgren, Elin Lockneus och Daniel Strömmer (red.), *Corona och kyrkorna. Lärdomar, digitala möten och beredskap för nästa kris* (2021), s. 23–34.
3. Se vidare Bernard McGinn, *The Calabrian Abbot. Joachim of Fiore in the History of Western Thought* (1985), s. 26–30.
4. Se Augustinus, *Guds stad: De utfästa målen* (1997 [ca 413–427]), bok XX.VII–IX (s. 128–144).
5. Allan A. Boesak, *Walking on Thorns. The Call to Christian Obedience* (1983), s. 29.
6. Allan A. Boesak, *Comfort and Protest. The Apocalypse of John from a South African Perspective* (1986).
7. Ibid., s. 129.
8. Det mest berömda – eller snarare ökända – exemplet på sådana exkluderande föreställningar är den teokrati som den anabaptistiske ledaren Jan van Leiden instiftade i Münster på 1530-talet. Leiden såg staden som ett föregripande av det himmelska Jerusalem och förde ett tygellöst våldsregemente mot dem som inte respekterade stadens ordningar; se vidare Claus Bernet, »Gebaute Apokalypse.« *Die Utopie des Himmlischen Jerusalem in der Frühen Neuzeit* (2007), s. 91–116. För en vidare diskussion om hur föreställningar om det nya Jerusalem eller den heliga staden kan generera exkluderande visioner med nationalistiska förtecken, se till exempel Khaldoun Samman, *Cities of God and Nationalism. Mecca, Jerusalem, and Rome as Contested World Cities* (2007). För exempel på hur föreställningen om det Nya Jerusalem förmår generera inkluderande frihetsvisioner, se till exempel Ken Worpole, *New Jerusalem. The Good City and the Good Society* (2015).
9. I en kommande artikel belyser Marie Cronqvist och Joel Kuhlin Uppenbarelsebokens betydelse för Malcolm X. På motsvarande sätt belyser Aaron

Goldman och Cecilia Wassén hur Uppenbarelseboken närmast fungerar som en källa till konspirationsteorier inom delar av evangelikal amerikansk kristenhet. Båda artiklarna kommer att ingå i en antologi med den preliminära titeln *At the End of the World. A Transdisciplinary Approach to the Apocalyptic Imaginary in the Past and Present* med planerad utgivning 2026.